

життя осіб, що мають нетрадиційну сексуальну орієнтацію. Наприклад, правоохоронні органи подають до Держкомстату відомості про виявлених гомосексуалістів, ведуть їхній облік, як групи ризику захворювання на СНІД.

На підставі зазначеного, гарантії законності в законі про ОРД слабо захищають від зловживань, особливо якщо їх порівнювати з гарантіями законності в німецькому чи угорському законах, які передбачають, наприклад, парламентський нагляд за законністю перехоплення повідомлень за допомогою роботи спеціальних органів. У ці органи може звернутися зі скаргою кожний, хто вважає, що його кореспонденція контролюється спецслужбами незаконно. Цікаво, що німецький Комітет G-10 інформується міністром про всі дозволені ним обмежувальні заходи до того, як перехоплення почали здійснювати. Комітет має право скасувати наказ міністра, після чого перехоплення негайно припиняється, якщо, через терміновість, воно було розпочате до одержання дозволу. Після закінчення перехоплення особа, чий повідомлення перехоплювалися, повідомляється про це, «якщо це не ставить під загрозу мету розслідування». Уся непотрібна надалі документація повинна бути знищена.

Отже, Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» потребує подальшого удосконалення з точки зору гарантій недоторканості житла і забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, права на приватність, оскільки він у певні частині суперечить міжнародним стандартам у цій галузі, приховує у собі потенційні порушення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Список літератури: 1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. Ч. 1. – Х., 2002. – 334 с. 2. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине: Учебное пособие. Ч. 1 / Под ред. проф. Виленской Э. В. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 286 с. 3. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с. 4. Пазюк А. В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна. – К.: МГО Прайвесі Юкрейн, 2001. – 258 с. 5. Слїнько С. В. Проблемы реализации конституционных норм субъектами уголовного процесса: Монография. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел; РИФ Арсин, 2002. – 432 с. 6. Прослушивание телефонных разговоров в международном праве и законодательстве одиннадцати европейских стран. – Х.: Фолио, 1999. – 152 с. 7. Свобода інформації та право на приватність в Україні. Т. 2. – Х.: Фолио, 2004. – 200 с.

Надійшла до редколегії 21.04.08

О. Є. Скакун

Про принципи кримінально-виконавчого права України

Принципи права завжди були серед найбільш досліджуваних проблем у вітчизняній та зарубіжній правничій науці [1]. Причому до принципів кримінального права дослідники звертались аналі-

зуючи інші питання: підстав кримінальної відповідальності, застосування норм кримінального законодавства, призначення покарання тощо [2].

На жаль, сьогодні не можна констатувати, що проблема принципів кримінального права розроблена досконало.

Останній варіант переліку принципів кримінального права в Україні було запропоновано в спеціально присвяченій цьому роботі 1995 р. [3]. За час, що минув, держава отримала Конституцію та нові Кримінальний і Кримінально-виконавчий кодекси. Безперечно, пріоритети в законодавчому регулюванні кримінально-правових відносин істотно змінилися. Але науковий світ майже не відреагував на це, не піддав прискіпливому аналізу принципові положення кримінального і кримінально-виконавчого права з позицій системного підходу. Тому дуже важливим для науки кримінального права видається дослідження його принципів і створення певної їх системи. У свою чергу, правоохоронні органи мають своєчасно одержати науково обґрунтовані рекомендації щодо застосування норм Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК) України, які б закріпили принципові положення.

Тому у дослідженні проблеми принципів кримінального права поки що крапку ставити рано. Точки зору і наукові позиції вчених багато в чому розходяться. І перше питання, яке, природно, виникає, чи можуть існувати принципи, властиві тільки кримінальному праву. А якщо такі принципи існують, то в якому співвідношенні вони знаходяться із загальноправовими принципами, а також між собою?

У юридичній літературі, присвяченій аналізу як загальноправових, так і кримінально-правових принципів, частіше за все правові принципи розділяються на дві категорії (загальні і спеціальні), або три (загальні, міжгалузеві і галузеві) і ін. Вважається, що принципи як основоположні ідеї, засади знаходять своє втілення в інститутах кримінального права як безпосередньо, так і опосередковано через міжгалузеві і спеціальні принципи [4]. Виходячи з цього, принципи кримінального права слід визначати як загальні засади, положення про напрям, характер, підстави і обсяг законодавчого регулювання суспільних відносин, що виникають під час призначення кримінальних покарань.

У цій статті ми зробимо спробу детальніше зупинитися на принципах кримінально-виконавчого права, оскільки у подальшому будемо розглядати проблеми, пов'язані з виконанням та відбуканням покарання у виді позбавлення волі. До того ж, схожі проблеми щодо визначення принципів та їх змісту існують і в кримінальному, і у кримінально-виконавчому праві.

Норми права реалізуються в практичній діяльності органів виконання покарання. У зв'язку з цим, правові принципи одночасно

є і принципами кримінально-виконавчої політики, кримінально-виконавчого права та законодавства, принципами діяльності кримінально-виконавчих установ і які вперше закріплені в чинному кримінально-виконавчому законодавстві (ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України – далі КВК України) [5]. Серед учених наразі немає єдності в питанні про принципи кримінально-виконавчого права, їх співвідношення з принципами кримінально-виконавчої політики, а також принципами діяльності кримінально-виконавчої системи. Ми ж підтримуємо думку, що відносно принципів кримінально-виконавчого права кримінально-виконавча політика має визначальне значення, оскільки остання знаходиться в тісному зв'язку з розвитком суспільних відносин [6]. Вважаємо, що доцільніше говорити про принципи кримінально-виконавчої політики, куди повинні ввійти всі принципи кримінально-виконавчого права і законодавства, принципи діяльності кримінально-виконавчих установ.

Кримінально-виконавчий кодекс України містить спеціальну статтю, в якій закріплені принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань: «Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» (ст. 5 КВК України). Як бачимо, тут принципи не підрозділяються, не класифікуються на загальноправові, міжгалузеві і галузеві, цей перелік не носить системний характер.

У літературі дотепер немає єдності у визначенні критеріїв класифікації, виділенні принципів, що мають юридичне закріплення в одній або декількох правових нормах чинного законодавства. Поки тут вельми великий елемент суб'єктивізму і, отже, пропонуються різні варіанти поєднання цих принципів.

Не претендуючи на вичерпне дослідження даного питання, хотілося б вказати на деякі критерії виділення таких принципів: 1) принципи повинні розповсюджуватися на всю правову спільність, для якої вони виділяються; 2) ідеї, положення, характерні лише для окремого інституту, не можуть «претендувати» на роль галузевого принципу; 3) не можна одні і ті ж ідеї та положення відносити до принципів і мети одночасно (наприклад, виправлення і ресоціалізацію); 4) не можна як основні положення і ідеї змішувати принципи і засоби політики (суспільно корисна праця, со-

ціально-виховна робота і ін.); 5) не можна ідеї, основні положення, властиві одній групі засобів впливу на засуджених, поширювати на інші галузі кримінально-виконавчої політики.

Традиційним у науці кримінально-виконавчого права є погляд, згідно з яким принципи кримінально-виконавчого права поділяються на три групи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві [7]. Не вдаючись до дискусії щодо цього питання, висловимо думку, що міжгалузеві принципи поглинаються галузевими, об'єднуються з ними, тому варто говорити про дві групи принципів кримінально-виконавчого права.

Насамперед до них відносять такі принципи: *законність, гуманізм, демократизм, поєднання методів переконання і примусу, диференціація і індивідуалізація виконання покарання, сполучення переконання і примусу*. Доцільно, на наш погляд, цей перелік доповнити принципами *соціальної справедливості і моральності*.

Дамо стисло характеристику визначених принципів.

Принцип суворого дотримання законності означає, що всі працівники установ, які виконують кримінальні покарання, а також усі особи, до яких застосовані ці заходи, зобов'язані суворо підпорядковувати свою діяльність і поведінку законам та іншим нормативним актам, що регулюють порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань. Цей принцип законодавчо закріплено у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України. Посадові особи цих установ і органів несуть передбачену законом відповідальність та забезпечення законності у їх діяльності.

Сьогодні, коли Україна проголосила наміри будувати правову державу, принцип законності набуває особливого змісту і значення. Суворе дотримання законності є однією з найважливіших умов перетворення України у цивілізовану правову європейську державу.

Гуманізм кримінально-виконавчого права полягає насамперед у тому, що його впровадження спрямоване на захист суспільства від злочинних зазіхань. Страждання і певні позбавлення спричиняються незначній меншості (злочинцям) в ім'я інтересів переважної більшості громадян.

Гуманність щодо самих засуджених полягає у тому, що:

а) кожний засуджений згідно зі своїм правовим статусом продовжує залишатися громадянином держави (ст. 7 КВК України). Досвід минулих років переконує, що недостатньо проголосити будь-які, навіть найгуманніші принципи. Більш важливо їх дотримуватись.

Реалізація принципу гуманізму у кримінально-виконавчому праві неможлива сьогодні без орієнтування на загальновідомі міжнародно-правові акти щодо прав і свобод людини, поводження з особами, які відбувають покарання. Україна офіційно підтримала такі міжнародно-правові акти, як Міжнародний пакт

про громадянські і політичні права, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Звід принципів захисту усіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, Європейські пенітенціарні правила та інші [8];

б) застосовуючи покарання, держава прагне не тільки покарати злочинця, а й запобігти скоєнню ним злочинів у майбутньому, якщо це можливо, переконати його у необхідності законслухняної поведінки, певною мірою виправити його соціальні погляди;

в) у процесі виконання покарання засудженому необхідно створювати умови для нормального людського існування (забезпечувати харчуванням, приміщенням для проживання, побутовим та медичним обслуговуванням, можливістю набувати нових знань);

г) особам, які звільнені від відбування покарання, надається соціальна та психологічна допомога для їх соціальної адаптації до умов вільного життя.

Разом з цим слід зазначити, що дотримання у кримінально-виконавчому праві принципу гуманізму не повинно сприйматися як філантропія, всепрощення.

Принцип демократизму у кримінально-виконавчому праві виявляється у практичному виконанні волі громадян держави через свої представницькі органи влади. Демократизм знаходить свій вияв також у тому, що діяльність установ і органів, які виконують покарання, здійснюється під наглядом громадських організацій. Громадськість має можливість брати широку участь у безпосередній роботі, спрямованій на досягнення мети деяких кримінальних покарань (наприклад, виправні роботи).

Принцип соціальної справедливості знаходить своє втілення у тому, що при виконанні покарання кожному засудженому має забезпечуватись справедливе ставлення, гарантуватись справжня рівноправність громадян перед законом, судом і іншими правоохоронними органами незалежно від відношення до релігії, національності та інших чинників. Застосування засобів заохочення і стягнення повинно здійснюватись у суворій відповідності з вимогами законів та інших відомчих нормативних актів з урахуванням характеристики особи, поведінки засудженого і переслідувати цілеспрямований виховний вплив на засудженого з метою пристосування його до життя у суспільстві. Згідно зі ст. 10 Загальної декларації прав людини [9], кожна особа для визначення її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості висунутого їй кримінального обвинувачення має право на підставі повного рівноправ'я на розгляд гласно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом. У процесі відбування покарання повинна ефективно працювати система зниження терміну залежно від поведінки засудженого, його психологічної і соціальної орієнтації.

Вивчення практики застосування покарань з погляду справедливості їх призначення показує, що реалізація принципу соціальної справедливості вимагає вдосконалення, насамперед щодо сувої практики.

Принцип моральності потребує, щоб під час виконання і відбування покарання правоохоронні органи керувались не тільки вимогами законів, але й враховували вимоги загальноприйнятих людських норм поведінки, їх діяльність має бути підпорядкована дотриманню традиційних норм моралі, підкріпленню загальнолюдських цінностей новими гуманними і демократичними правилами, застосуванню і поширенню заохочення як основного засобу виховного впливу, а також невідкладному вирішенню інших проблем. Вказаний принцип знаходить своє вираження також у формуванні в суспільстві свідомої терпимості, неупередженого ставлення до тих, хто відбув покарання, створенні умов для соціальної реабілітації осіб, яких звільнено з місць позбавлення волі.

Диференціація та індивідуалізація виконання покарання і реалізації виховно-попереджувальних засобів припускає, по-перше, класифікацію засуджених (розподіл їх на відносно однорідні групи); по-друге, організацію кримінально-виконавчої діяльності з урахуванням особливостей особи засудженого, ступеня тяжкості вчиненого злочину, поведінки в період виконання покарання.

Первинну кримінально-правову диференціацію засуджених проводить суд на стадії виголошення вироку, керуючись нормами кримінального закону, у тому числі положеннями Загальної частини КК України. На цій стадії обирається реальна або умовна міра покарання, її вид, вид і строк (міра) позбавлення волі. Подальша класифікація засуджених йде на підставі вже норм кримінально-виконавчого законодавства і здійснюється установами й органами виконання покарання. При виконанні позбавлення волі в першу чергу враховуються вимоги роздільного тримання засуджених залежно від їх соціальних, біологічних якостей (вік, стать, громадянство, стан здоров'я, наявність у засуджених жінок малолітніх дітей тощо). Диференціація (класифікація) засуджених проводиться також у межах однієї установи (переведення на поліпшені умови тримання, система структурних дільниць виправних і виховних колоній, створення локальних профілактичних ділянок і т. ін.).

Індивідуалізація виконання (відбування) покарання і застосування інших виховно-запобіжних засобів тісно пов'язана з диференціацією засуджених і також починається при призначенні винній особі конкретного покарання. Норми кримінального, кримінально-процесуального права вказують на необхідність ретельного виявлення індивідуальних обставин, що впливають на призначення винному справедливого і доцільного покарання.

Зрозуміло, що правові можливості індивідуалізації досить обмежені. Позначається вплив інших принципів кримінально-виконавчого права (справедливості, законності), мети кримінально-виконавчої діяльності і, перш за все, мети загального попередження злочинів). Не можна не враховувати і обмежених можливостей установ і органів, що виконують покарання (у тому числі способів психодіагностики засуджених, засобів корекції їх поведінки). Але за наявності можливостей вони повинні бути максимально повно реалізовані. Тому цей принцип вимагає від персоналу кримінально-виконавчих установ і органів постійного підвищення рівня професійної психолого-педагогічної підготовки.

Поєднання переконання і примусу є характерним для будь-якої галузі діяльності держави. На ньому базуються і норми кримінально-виконавчого права. Кожне з кримінальних покарань – це щонайперше захід державного примусу. Але у процесі його виконання примус може і повинен сполучатися з методами переконання. Співвідношення цих методів може залежати від того, наскільки тяжким є вчинений злочин, а також від особистих якостей засудженого, різновиду покарання, виду установи, де відбувається це покарання, і її режиму, від ступеня криміналізації особи засудженого тощо.

До *специфічних (галузевих) принципів* слід відносити роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях (ст. 92 КВК України); відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії (ст. 93 КВК України); зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі під час відбування ними покарання (ст. 100 КВК України); закріплення результатів карально-виховного впливу після відбування засудженим терміну покарання, надання йому соціальної і психологічної допомоги (гл. 24–26 КВК України).

Отже, вивчення деяких аспектів загальної проблеми принципів кримінально-виконавчого права дало можливість дійти до таких висновків.

У питанні про співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики, кримінально-виконавчого права і принципів діяльності установ виконання покарання підтримаємо точку зору В. М. Трубникова [10], який відстоює позицію, що коло основних положень (засад), які варто розглядати як принципи кримінальної, а також кримінально-виконавчої політики, ширше за обсяг положень – принципів кримінального або кримінально-виконавчого права, оскільки до перших належать саме загальні положення. Тому доцільніше розглядати не принципи права, а принципи кримінальної та кримінально-виконавчої політики.

Щодо поняття принципів права в літературі є різні точки зору. Але слід звернути увагу на дві обставини.

По-перше, як вже підкреслювалося вище, принципи права найбільш яскраво і повно відображають його суть у всьому різноманітті. Основоположні ідеї і уявлення, таким чином, як би виводяться з аналізу змісту існуючих нормативно-правових актів, визначаються ідеї, основні положення, що отримали офіційне закріплення в нормах права.

По-друге, уявлення, що склалися в науці про принципи права, сформувався на основі правозастосовної практики, що значно звужує їх зміст. Принципам права відводиться функція обслуговування потреб правозастосування, потреба тлумачення існуючих кримінально-правових норм.

Ці два негативні моменти, що характеризують суть і зміст принципів права, значно звужують їх можливості безпосереднього регулювання суспільних відносин, реального регулювання поведінки їх учасників. Принципи права немов перебувають у закритому вакуумі правотворчості і правозастосування, не стикаються з реальною дійсністю і не реагують на ті зміни, що відбуваються в різних соціальних сферах.

Виходить, що функції принципів права, як вони розуміються зараз наукою кримінального права, зводяться лише до регулювання формально-юридичних питань. Не заперечуючи великої значущості втілення принципів права в змісті нормативно-правових актів і їх правозастосуванні, вважаємо, суть і зміст принципів повинні відображати правосвідомість і правовідносини. Вийти за ці межі можна тільки за умови, якщо розглядатимемо: по-перше, не принципи права, а принципи кримінальної політики; і, по-друге, коли принципи політики відображатимуть специфіку і закономірності існуючих у суспільстві правосвідомості і правовідносин.

Список літератури: 1.Трайнин А. Н. Основные принципы социалистического уголовного права // Советское государство и право. – 1947. – № 10. – С. 63–77; Виттенберг Г. Б. Развитие основных принципов уголовного права в новом Уголовном кодексе РСФСР // Правоведение. – 1962. – № 4. – С. 88–95; Загородников Н. И. Принципы советского уголовного права // Советское государство и право. – 1966. – № 5. – С. 65–74; Феллов П. А. Понятие и система принципов советского уголовного права. – Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1970. – 144 с.; Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. – М.: Наука, 1988. – 176 с. та ін. 2. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. – М.: Наука, 1983. – 183 с.; Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): Учебное пособие. – Волгоград.: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1973. – 176 с.; Похмелькин В. В. Социальная справедливость и уголовная ответственность. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 176 с.; Санталов А. И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1982. – 96 с. 3.Коржанський М. Й. Про принципи уголовного права України //Право України. – 1995. – № 11. – С. 69–72. 4. Кригер Г. А., Кузнецова Н. Ф. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона //XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М., 1977. – С. 120–125; Кригер Г. А. Место принципов советского уголовного права в системе принципов права //Сов. гос. и право. – 1981. – № 2. – С. 102–106. 5.Кримінально-виконавчий кодекс України// Відомості Верховної Ради України.– 2004. – № 3–4. – Ст. 21. 6.Сизая Е. А. Разграничение принципов уголовно-исполнительного права от принципов уголовно-исполнительной политики, целей и задач, функций и иных юриди-

ческих категорий пенитенциарного законодательства // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2007. – № 2. – С. 20–23. 7. Сперанский И. А. Советское исправительно-трудовое право. – М.: 1983. – С. 19–20; Наташев А. В. Принципы советского исправительно-трудового права. – М., 1978; Трубников В. М., Харченко В. М. Понятия виправно-трудового права. Предмет і система курсу: Конспект лекцій. – Х.: УкрЮа, 1994. – 20 с. 8. Права человека. Основные международные документы: Сб. документов. – М.: Межд. отношения, 1989. – С. 106–125; Международная защита прав и свобод человека. – М.: Межд. отношения, 1990. – С. 290–319 та ін. 9. Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (ШІІ) Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1948 р. // Права людини / Упорядник Ю. К. Качуренко. – К., 1992. 10. Трубников В. М. Принципи кримінально-виконавчого права України // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – № 15. – С. 3–9; Трубников В. М. Про систему принципів кримінально-виконавчої політики України // Від громадянського суспільства – до правової держави. Тези 11 Міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 506 с.

Надійшла до редколегії 20.05.08

І. В. Саленков

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕЖИМУ ВИКОНАННЯ Й ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Загальну тенденцію до вдосконалення системи виконання кримінальних покарань у розвинутих зарубіжних країнах можна стисло схарактеризувати як прагнення знайти альтернативи тюремному ув'язненню. Й хоча негативні чинники позбавлення волі є очевидними, людство не винайшло іншого достатньо дієвого репресивного покарання для осіб, які становлять значну небезпеку для суспільства.

На сучасному етапі діяльність із виконання покарань у державах, що належать до різних регіонів світу, здійснюється з урахуванням загальноєвропейських та універсальних міжнародних пенітенциарних стандартів. Слід підкреслити, що сучасній українській законодавець прагне до якнайповнішого врахування міжнародних стандартів при виконанні та відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі.

Зазначена проблема не залишається й поза увагою вчених та представників багатьох громадських і релігійних організацій та фондів [1; 2].

У якому ж співвідношенні знаходяться національне кримінально-виконавче законодавство та міжнародні правові акти, які стосуються питань виконання покарання? Деякі аспекти цього вкрай важливого й актуального для виправно-виконавчої галузі питання ми й ставимо за мету окреслити в цій публікації.

Стаття 2 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює, що кримінально-виконавче законодавство України складається з цього Кодексу, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто кримінально-виконавче законодавство враховує міжнародні договори, що набрали чинності і діють на даний момент.